«ՖԵՋԼԵՔԵ», ՀԱՏՈՐ I

1005 (1596) թվականի դեպքերից

ՋԵԼԱԼԻՆԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԵԼՈՒՅԹԸ ԵՎ ԿԱՐԱ ՅԱԶԸՋԻԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իսլամական զինվորները թշնամու անհամար քաղաքներ հողին հավասարեցրին և բազմաթիվ ժողովուրդների իրենց ենթարկեցին։ Երբ բանակն զբաղված էր Էնգերուսի [Հունգարիայի] դեմ մղվող սրբազան պատերազմով, անգիտակից թուրքերից և խավարամիտ քուրդերից մի խումբ ավազակներ, առիթից օգտվելով, հպատակությունից դուրս եկան և դիմեցին դավաճանության ու ապստամբության։ Աբդուլհալիմը, որը հայտնի էր Կարա Յազըջի անունով և ղեկավարում էր սեկբանների[8] զորագունդը, անցավ ավազակների գլուխը և, ռայաներին թշնամի դառնալով, Օսմանյան երկրի Ռուհայի (Ուրֆա) շրջակայքում ապստամբության դրոշ բարձրացրեց։ Երբ Նորին վսեմությանը հայտնի դարձավ, որ Հաբեշի[9] նախկին բեյլերբեյի և 1007 թվականի վերջերին Անատոլիայի վերաքննիչ նշանակված Հյուսեյին փաշան բռնություններ է գործադրում և ըմբոստացել է, բարձրագույն ֆերմանի համաձայն, կարամանի մյութեսելլիմ[10] Մուհամմեդ չավուշը, մոտ հազար հոգով Ակսարայի մոտից շարժվեց Հյուսեյին փաշայի վրա և մեկ-երկու ժամ տևած պատերազմում նրանից պարտություն կրելով, վերադարձավ Կոնիա։ Երբ այս լուրը հասավ պետության կենտրոնը, այդ ժամանակի երրորդ վեզիր Սինան-փաշազադե Մուհամմեդ փաշան նշանակվեց երկրի մյուս մասում գտնված զինվորների սերդար և 1008 (1599—1600) թվականի մուհարրեմ ամսին անցավ Սկուդար։ Երբ հասավ Կոնիայի մոտերքը, Հյուսեյին փաշան այդ գիշեր մեկ-երկու մենզիլ ճանապարհ կտրեց և, համաձայնության գալով, միացավ Կարա Յազըջիին, որը գրավել էր Ուրֆայի բերդը։ Մուհամմեդ փաշան անմիջապես վրա հասավ, պաշարեց այդ բերդը և այնպիսի ճնշում գործադրեց, որ բերդից դուրս գալը անհնարին դարձավ։ Նա առաջարկեց Կարա Յազըջիին, որ եթե Հյուսեյին փաշան իր ձեռքը հանձնվի, ինքը հաշտություն կկնքի և նա սանջակ կստանա։ Կարա Յազըջին Հյուսեյին փաշային բերդից ցած իջեցրեց և հանձնեց Մուհամմեդ փաշային, իսկ ինքը պայմանի համաձայն, Ռեհայում ազատվեց և գնաց իրեն տրված Ամասիայի սանջակը։

Հյուսեյին փաշային կապեցին և շղթայակապ ուղարկեցին Ա-

սիթանե։ Դիվանում նրա ձեռքերն ու ոտքերը ջարդեցին և մյուս-ներին օրինակ ցույց տալու համար, մի ձիու վրա դրած սկսեցին փողոցներում ման ածել, որից հետո Օդուն Կաֆիությում կախեցին մի կեռից։

Հետագայում, երբ Կարա Յազըջին դարձյալ ընթացավ իր նախկին մոլորության ուղիով, Մուհամմեդ փաշային հրաման տրվեց, որ նրան էլ իրենց ձեռքը գցի։

Վերոհիշյալ Սերդարը հետապնդեց Յազըջիին և հասավ նրան։ Կարա Յազըջին սկսեց կռիվ և կոտորածը։ Փաշայի Զաքեր անունով քեթխուդան և մի քանի աղաներ, թեև ընկան կռվում, սակայն ի վերջո փաշան հաղթող հանդիսացավ։ Յազըջին փախավ Սվաղի սահմանները և ապաստանեց անառիկ լեռներում։

Ձմեռը վրա հասած լինելով, Մուհամմեդ փաշան գնաց Դիարբեքիր քաղաքում ձմեռելու։

(էջ 127—128)

Նույն թվականի դեպքերի շարքում Քյաթիբ Չելեբին հիշում է նաև հետևյալը.

«Պետության մեջ փողի դրությունը վատթարացած լինելով, հիշյալ թվականին ռեբի ուլ-էվվել ամսի 5-ին շրջանառության մեջ մտավ Հասան փաշայի կտրած նոր ակչեն, որով ֆլորինը 220 ակչեից իջավ 120-ի, իսկ ղուրուշը՝ 80-ի»։

(էջ 142—143)

ՍԵՐԴԱՐ ՀԱՋԻ ԻԲՐԱՀԻՄ ՓԱՇԱՆ ԳՆՈՒՄ Է ԿԱՐԱ ՅԱՋԸՋԻԻՆ ՎՐՆԴԵԼՈՒ

Նախորդ տարում Զորումի սանջակը Կարա Յազըջիին հանձնվելուց հետո՝ խաղաղությունն ապահովվեց։ Սակայն նա շարունակեց իր նախկին մոլորությունները և վերսկսեց ապստամբական շարժումը։ Շեվվալ ամսի 11-ին Հալեպի էյալեթից հրաժարեցված Հաջի Իբրահիմ փաշան զինվորներով ուղարկվեց հիշյալ չելալիների դեմ, իսկ Բաղդադի էյալեթից հեռացված Հասան փաշան նշանակվեց սերդար։ Իբրահիմ փաշան էլ ուղարկվեց Ասիթանեից, որպեսզի միանա հիշյալ սերդարին։ Բաղդադից Հասան փաշայի ուշանալու հավանականությունը նկատի ունենալով, ֆերման տրվեց, որ Յազըջիի ու նրա եղբայր Դելի Հասանի դեմ կռիվ սկսեն և նրանց ձեռք գցեն։ Հիշյալ Իբրահիմ փաշան իրեն հանձնված զինվորներով առաջ շարժվեց և ավազակների խմբին հանդիպելով Կեսարիայի դաշտում՝ ճակատամարտ տվեց։ Սակայն Հաջի Իբրահիմ փաշան պարտություն կրեց և քաշվեց բերդը՝ սպասելով վերոհիշյալ սերդարի հասնելուն։

Թեև մի քանի պատմագիրներ հաղորդում են, թե Հաջի Իբրահիմ փաշայի դեպքը տեղի է ունեցել 1008 թվականին, սակայն Կարա Յազըջիի հրամանը[11], պատմագիրների մեծ մասի վկայությամբ, արձակված է 1009 թվականին*։

(էջ 143)

1010 (1601) թվականի դեպքերից

ՍԵՐԴԱՐ ՀԱՍԱՆ ՓԱՇԱՆ ԵՎ ԿԱՐԱ ՅԱԶԸՋԻԻ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մինչ այդ Ասիթանեից ուղարկվեց Հաջի Իբրահիմ փաշան, որպեսզի միանալով սերդար Հասան փաշային, հարձակվի Կարա Յազըջիի վրա։ Իբրահիմ փաշան ինքնակամ կերպով, առանց սերդարին միանալու, Կեսարիայի մոտ վերոհիշյալ ավազակի դեմ պատերազմելով, նրանից պարտություն էր կրել և մտել բերդը։ Դիարբեքիրի մոտ կանգ առած սերդար Հասան փաշան այդ սոսկալի լուրը ստանալով, առանց հապաղելու, 1010 թվականի սեֆեր ամսի 12-ին, էլբիստանի[12] յայլաղում, Սեփետլու անունով վայրում հանդիպելով հիշյալ ապստամբ զինվորներին, պատերազմի է բռնվում։ Մարտը շարունակվում է առավոտից մինչև երեկո։ Ի վերջո Հասան փաշան հաղթում է և, ջելալի զինվորները, պարտություն կրելով, ցիրուցան են լինում և 30 հազար ավազակներից մեկ երրորդը սրո ճարակ է դառնում։

Յազըջին, թողնելով իր վրանն ու ամբողջ ունեցվածքը, սրից ազատված ավազակների հետ փախուստի է դիմում և ապաստանում Ջանիկի լեռներում։ Հասան փաշան, նրան հետապնդելով, հասնում է մինչև Թոկաթ քաղաքը։

ԿԱՐԱ ՅԱԶԸՋԻԻ ՄԱՀԸ

Ջեմազիել-ախիրում ջելալիների ղեկավարները հայտնեցին, որ Յազըջին վախճանվել է ռամազան ամսին Ջանիկի լեռներում։ Նրան փոխարինել է եղբայրը՝ Դելի Հասանը։

(էջ 173—174)

ԴԵԼԻ ՀԱՍԱՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՍԱՆ ՓԱՇԱՅԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երբ Յազըջին մահացավ, քեթխուդա Շահվերդին, Փոլադ Կագին և Թավիլը եկան հիշյալ ավազակի եղբոր՝ Դելի Հասանի մոտ և, մի խումբ ավազակներով Ջանիկից դուրս գալով, գնացին Դիար-

* Կարա Յազըջիի այդ հրամանի թարգմանությունը տրված է այս աշխատության I հատորում, «Թարիխի Նայիմա», էջ 68—69։

բեքիրից եկող Հասան փաշայի հարստությունը թալանելու։ Նրանք հարձակվելով մի վայրում՝ ամբողջապես կողոպտեցին և թալանեցին։ Հետո այդ նույն ավազակախումբը առանց կանգ առնելու եկավ Թոկաթ։ Հասան փաշան, զինվորական ուժեր չունենալով, չկարողացավ դիմանալ այդ հարձակմանը և ապաստանեց Թոկաթի բերդում։ Ավազակ զինվորները քաղաքը կողոպտելուց և թալանելուց հետո, ավերեցին այգու գեղեցկազարդ և թանկարժեք ծաղկանոցները և փաշային բռնելու նպատակով պաշարեցին բերդը։

Երբ այդ լուրը հասավ պետության մայրաքաղաքը, ներքինիների դասից Դիարբեքիրի բեյլերբեյի խուսրեվ փաշան, իր տրամադրության տակ ունենալով Քուրդիստանի զինվորներին[13], նշանակվեց վեզիր՝ ջելալիներին ոչնչացնելու նպատակով։

Ընդհարումների ժամանակ Հասան փաշան զոհվեց։

Այսպիսով Դելի Հասանը հեշտությամբ հասավ իր հիմնական նպատակին և, վերցնելով իր անարգ զինվորներին, սկսեց թալանել Անատոլիայի վիլայեթները։ Հասան փաշայի հարստությունը հափշտակելիս և կողոպտելիս, նրանք [ջելալիները] դրամը չափում էին վահանով, իսկ կերպասեղենը՝ սրով, այդ աստիճան նրանք հարստացել և ուժեղացել էին։ Ջելալիները 7—8 տարի շարունակ երկիրը իրենց տիրապետության ներքո պահեցին։

(էջ 174—175)

ՔՅՈԹԱՀԻԱՅԻ ԴՐԱՎՈՒՄԸ ԴԵԼԻ ՀԱՍԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ԵՎ ՄԱՀՄՈՒԴ ՓԱՇԱՅԻ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Նախորդ տարվա վերջին վերոհիշյալ ավազակապետ Դելի Հասանը Թոկաթում Հասան փաշայի մահապատժի ենթարկելուց հետո, Անատոլիայում սկսեց զբաղվել կողոպուտներով։ Նրան ոչընչացնելու համար նշանակվել էր Դիարբեքիրի բեյլերբեյի Խուսրեվ փաշան, որն իր տրամադրության տակ ուներ Շամի, Հալեպի և Մարաշի զինվորներին։ Սակայն ոչ ոք նրան չհպատակվեց և երբ նա Սվազին մոտեցավ, զինվորները նրան լքեցին ու հեռացան, պատրվակ բռնելով վերահաս ձմեռը։ Ապա այդ խռովարարը [Դելի Հասանը] հայտնվեց Անկարայի մոտ։ Նա համարձակ և անվախ կերպով շարժվեց Ահմեդ փաշայի դեմ, որը խնդիր ուներ պաշտպանել Անատոլիան։ Այս փաշան նրա դեմ կռվելու կարողություն չունենալով, ապաստանեց Քյոթահիայի բերդում։ Ավազակապետը անմիջապես եկավ և իր զինվորներով երեք օրով պաշարեց բերդը, բայց քանի որ ձմեռ էր ու սառնամանիքները սկսվել էին,

քաղաքը կրակի մատնեց և ձմեռելու համար գնաց Կարահիսար։ Երբ այս սոսկալի լուրը մայրաքաղաք հասավ, վեզիրներից Գյուզիլջե Մահմուդ փաշան ռեջեբ ամսին նշանակվեց սերդար։

(էջ 184—185)

ԲՈՍՆԻԱՅՈՒՄ ԴԵԼԻ ՀԱՍԱՆԻ ՀԵՏ ՊԱՏԱՀԱԾ ԴԵՊՔԻ ՄԱՍԻՆ

Կարա Յազըջիի եղբայր Դելի Հասանը Բոսնիայի էյալեթը ստանալուց հետո, արշավանքի էր ուղարկվել։ Նա տարօրինակ վերաբերմունք էր ցույց տալիս սերդար Մուհամմեդ փաշային, երբեմն հպատակվում էր նրան, երբեմն ապստամբում նրա դեմ։ Ատայի պատերազմում ջելալի ավազակների մեծ մասը կոտորվեց, իսկ ինքը սրից ճողապրած զինվորների հետ վերադարձավ Բոսնիայի երկիրը։ Ժողովուրդը, չկարողանալով հանդուրժել նրա անպատշաճ վարքագիծը, էմիրներից Սեֆեր անունով էմիրին պարագլուխ (բաշբուղ) ընտրեց և դիմելով սերդար Մուհամմեդ փաշային՝ բողոքեց նրա բռնությունների դեմ։ Երբ դիմողներն արտոնություն ստացան պաշտպանվելու, շարժվեցին Դելի Հասանի դեմ, սակայն առաջին անգամ պարտություն կրեցին։ Երկրորդ անգամ ուժեր հավաքելով, արաբաներին կցված «զարբազան» թնդանոթներով հարձակվեցին և թշնամուն պարտության մատնեցին. Դելի Հասանի ունեցվածքը կողոպտեցին և բոլորին մեծ վնասներ պատճառեցին։ Դելի Հասանը փախուստի դիմեց։ Անցնելով խոր գետից, իր քեթխուդա Շահվերդիին ուղարկեց Բելգրադ՝ սերդարի մոտ։ Հիշյալ քեթխուդան Դելի Հասանից վշտացած լինելով, այնտեղ մնաց և չվերադարձավ։ Փաշան իր ծառաներից ռուզնամեջի[14] Մուհամմեդ էֆենդիին ուղարկեց Դելի Հասանի մոտ և խոստումներով նրան սիրաշահեց։ Տեղի ունեցած դեպքերի մասին նա հաղորդեց պետության մայրաքաղաք և խնդրեց, որ նրան [Դելի Հասանին] փոխադրեն Թեմեշվարի էյալեթը...

Դելի Հասանը դարձյալ ներման է արժանանում և Բոսնիայից փոխադրվում է Թեմեշվարի բեյլերբեյության պաշտոնին։ Նա գնում է Թեմեշվար և այնտեղ մնում է երկու տարի։

(էջ 225—226)

ԴԵԼԻ ՀԱՍԱՆԻ ՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԹԵՄԵՇՎԱՐՈՒՄ

Ինչպես հայտնի է, նախքան այդ, անհրաժեշտության բերմամբ, Կարա Յազրջիի եղբայր Դելի Հասանին նախապես տրված էր Բոսնիայի էյալեթը, որտեղից հետո նա փոխադրվել էր Թեմեշվար։ Թեմեշվարում իբրև վալի պաշտոնավարել էր մոտ երկու

տարի։ Սակայն, ելնելով նրա անվայել վարքագծին վերջ տալու անհրաժեշտությունից, էսթերդունի գրավումից հետո, մեծ սերդար Մուհամմեդ փաշան հայտնում է Թեմեշվարի ժողովրդին, որ զգույշ լինեն։ Դժգոհները մի օր բերդից դուրս եկան և որսի գնալու ժամանակ հարձակվեցին ու նրա [Դելի Հասանի] ենթականերին սպանեցին։ Ինքը Բելգրադ փախավ։ Այնտեղ սերդարի փոխանորդ Թերյաքի Հասան փաշան նրան արգելափակեց բերդում և Ասիթանեին զեկուցեց այդ մասին։ Օրենքի ուժով Դելի Հասանին սպանելու մասին ֆեթվա և հրաման ուղարկվեց, որից հետո նա իր եղբորորդի Քյուչյուկ Բեյի հետ միասին սպանվեց...

Այստեղ պատմագիրը հիշում է մի դեպք, որը նա համարում է Դելի Հասանի կողմից կատարված մեծ դավաճանություն։

Դելի Հասանը հատուկ մարդու միջոցով, գրավոր, դիմում է Վենետիկ՝ Հռոմի պապին, առաջարկելով, որ նրանք նավատորմ և ուժեր ուղարկեն՝ Ռեսնե բերդը գրավելու համար։ Ինքը խոստանում է օժանդակել նրանց, պայմանով, որ Ռեսնեի բերդի գրավման համար իրեն վճարեն հարյուր հազար ալթուն։

Բոսնիայում եղած ժամանակ Դելի Հասանը այդ նամակի պատասխանը շտանալով Թեմեշվարից, մի մարդու միջոցով նորից լուր է ուղարկում։ Սակայն այդ անձը գնում է սերդար Մուրադ փաշայի մոտ և ներկայացնելով նամակը, հայտնում է Դելի Հասանի մտադրությունը։ Ահա այդ պատճառով Դելի Հասանի հիշյալ քայլը անհետևանք է մնում։

(էջ 272—273)

1015 (1606—1607) թվականի դեպքերի շարքում Քյաթիբ Չելեբին խոսում է չելալիների բոլոր խմբավորումների մասին։ Տալիս ենք համառոտ բովանդակությունը։

Հանգուցյալ սուլթան Մուհամմեդ խանի[15] օրով, էֆլաքի և էնգերուսի պատերազմների հետևանքով, իսլամական քաղաքներում տեղի ունեցած ապստամբություններն ու խառնակությունները վերացնելու համար թեև միջոցներ ձեռք են առնվում, սակայն այդ շարժումներն ու կռիվները շարունակվում են, որի պատճառով մոտ 15 տարի շարունակ երկրում երթևեկությունը խանգարվում է։ Իսլամական զինվորները իրենց հայրենիքում չեն կարողանում հանգստանալ։ Անատոլիայում «ստորին դասի ռայաները» օգտվելով երկրի անտերությունից, սկսում են զբաղվել կողոպուտով ու թալանով և նման միջոցներով ձի և հագուստ ձեռք բերելով, առանձին խմբեր են կազմում ու իրենց համար ղեկավարներ նշանակում։ Սրանք զենք և զինամթերք ձեռք բերելով, առանձին խմբերով, հեծյալ ու հետևակ, ցրվում են երկրի տարբեր մասերում և շարունակում են թալանն ու կողոպուտը, բռնությունները և այլն։ Այս մո-

լորյալ ավազակների ղեկավարներից մեկը լինում է Կարա Յազոջի անունով հայտնի Արդյուլ Հալիմ ողորմելին, որը բեյլերբեյիների մոտ քարշ էր գալիս երբեմն սեկբանություն, երբեմն սուրաշիություն[16] անելով, երկիրը անտեր տեսնելով, ավազակ ռայաներին իր շուրջն է հավաքում և ավերում է երկրի մի շարք քաղաքներն ու գյուղերը...։ Մյուսը լինում է Հյուսեին փաշա անունով հայտնի ավազակը... Երկրորդը՝ Կարա Յազըջիի եղբայր Դելի Հասանը... Հետո Կալենդեր օղլու անունով հայտնի ավազակը..., որը 1013 թվականին ավազակներին իր շուրջը հավաքելով մինչև իր մահը, քաղաքները կողոպտելով ու կրակի մատնելով շարունակում է իր չարագործություններն ու բռնությունները։ Մյուսը լինում է Կարա Սայիդը, որը ստոր մարդկանցից մի քանի հազար զինվոր հավաքելով, սկսում է երկիրը ավերել։ Թավիլ անունով ստոր արարածը, որը սկզբում սեկբան էր եղել, հետագայում իր նման ավազակներին շուրջը հավաքելով, սկսում է ավաններն ու գյուղերը ավերել... Մեկն էլ՝ Յուսուֆ փաշան էր, որը բազմաթիվ չարագործություններ կատարելուց հետո, ներման է արժանանում ու բեյլերբեյիություն ստանում...։

Այդ ժամանակ հանդես են գալիս մի շարք ապստամբներ նաև սիփահիներից «զորբա» անունով, որոնց մեծ մասը ոչնչացվում է սերդարի ձեռքով, իսկ մնացածներն էլ՝ Հասան փաշայի օրով։

Ամենից ավելի կատաղի ավազակը Ջանփոլադ-օղլի Ալի փաշան է լինում, որը Հալեպում մեծ բռնություններ է գործում և Քիլիսի սանջակի քրդերի Ջանփոլադ ցեղը սուլթանից իբրև «օջաքլըք» ստանալուց հետո, ձգտում է անկախություն ձեռք բերել։

Պատմագիր Քյաթիբ Չելեբին մանրամասնորեն խոսում է այդ «ավազակային» ապստամբական շարժումների մասին, որոնց զինվորական ուժերը տասնյակ հազարների են հասել։ Այդ ապստամբական շարժումները տարածվել են գրեթե ամբողջ Անատոլիայում։

(էջ 289—292, 292—294, 298—300, 304—315)

ԹՈՒՐՔ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ ԵՎ ԽՌՈՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԿԻԶԲԸ ԱՋԵՄԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄ

Քյաթիբ Չելեբին 1012 (1603—1604) թվականը անվանում է «խռովությունների և ապստամբությունների տարի»։ Այդ խռովությունների ղեկավարն է եղել Աջեմի շահ Շահ Աբբասը։ Պատմագրի ասելով, խոստումնադրուժ Շահ Աբբասը, չկարողանալով տանել օսմանյան պետության աշխարհի բոլոր մասերում ունեցած հաջողություններն ու օսմանյան արքայական գերդաստանի փայլն ու փառքը,

փորձում է զանազան միջոցներով հարված հասցնել օսմանցիներին, իսկ իր պետությունը ընդարձակել և ուժեղացնել։

Պատմագիրը բառեր ու ածականներ չի խնայում օսմանյան պետությունը փառաբանելու և Աջեմի շահին անարգելու ու նսեմացնելու համար։ Օրինակ, նա Շահ Աբբասին անվանում է «անփառունակ»[17]։

* * *

Շահ Աբբասի Երևանի վրա հարձակվելու նախօրյակին Թավրիզը օսմանցիների ձեռքում էր։ Այդ ժամանակ Սալմաստի բեյ Քուրդ Ղազին օսմանցիներից փախչելով ապաստանում է Շահ Աբբասի մոտ և նրանից օգնություն խնդրում։ Շահը Քուրդ Ղազի բեյին խանություն է շնորհում։ Օսմանցիները պաշարում են Քուրդ Ղազի բեյի ապաստանած Կարնը Յարբք բերդը։ Պաշարվածները անձնատուր են լինում և օսմանցիները նրանց թույլ են տալիս բերդից դուրս գալ ու գնալ իրենց ցանկացած ուղղությամբ։ Քուրդ Ղազին գնում է Իսֆահան (Սպահան) Շահ Աբբասի մոտ։ Օսմանցիները Կարնը Յարբք բերդը միացնում են իրենց մյուս բերդերին, Օսմանյան բանակը գնում է Նախիջևան։

Շահ Աբբասը Քուրդ Ղազիի դրդումով շարժվում է Թավրիզի վրա։ Նա իր տրամադրության տակ եղած 2—3 հազար ընտրյալ զինվորներին միացնում է «Գյոք-դուլաք» և «Թուլունգի» անուններով հայտնի ավազակային տարրերին, ինչպես նաև էրդեբիլում իշխող Զյուլֆիկար խանի զինվորներին և 15 հազարանոց բանակով շարժվում է դեպի Թավրիզ։

Սոֆիանում տեղի ունեցած կատաղի կռվում օսմանցիները պարտվում են։ Քյաթիբ Չելեբին գովաբանում է օսմանյան բանակի քաջագործություններն ու հերոսությունները և պարտության պատճառ համարում է օսմանցիների սակավաթիվ լինելը։

«Խարդախ շահը գրավում է Թավրիզը» վերնագրով հատվածում պատմագիրը մանրամասնորեն նկարագրում է Շահ Աբբասի կողմից Թավրիզի գրավումը, նշելով, որ Շահը Թավրիզը գրավում է միայն իր խորամանկությունների և կեղծ խոստումների շնորհիվ։ Բերդում եղած օսմանյան զինվորները հավատալով Շահ Աբբասի այն խոստումներին, թե իրենց կյանքին և ունեցվածքին ոչ մի վտանգ չի սպառնում, բերդը հանձնում են։ Թավրիզից օսմանցիները դուրս գալով իրենց երեխաներով, ընտանիքներով և ունեցվածքով շարժվում են դեպի Վան։ Աջեմները նրանց հետապնդում են, կողոպտում և թալանում։ Իսկ Շահը մտնելով Թավրիզ, անասելի չարագործություններ է կատարում։ Այստեղ, Շահը՝ Նախիջևանն ու Երևանը գրավելու նպատակով, ուժեր և ռազմամթերք է հավաքում։

«Երևանի նոր բերդի կառուցումը» վերնագրով գլխում Քյաթիբ Չելեբին խոսում է Երևանի հին բերդին կից նոր պարսպի կառուցման մասին։ Այդ նոր պարսպի անհրաժեշտությունը զգացվում է, երբ Նախիջևանի զինվորներն էլ են գալիս Երևան և տեղի զինվորների հետ միասին պատրաստվում են դիմադրություն ցույց տալ Շահ Աբբասին։

(էջ 202—211)

ԱՋԵՄԻ ՇԱՀԸ ԴԱԼԻՍ Է ԴԵՊԻ ԵՐԵՎԱՆ

Ջեմազիել-ախիր ամսի 11-րդ օրը Երևանի դաշտի հարավային կողմից երևացին թշնամու զինվորները։ Այդ ստոր ցեղի

զինվորները չար ոգիների նման տարածվեցին Երևանի դաշտում։ Բուն աջեմները հազիվ չորս-հինգ հազար մարդ էին, որի մոտ երեք հազարը «Թուլունգի» և «Գյոք-դուլաք» անունով հայտնի ավազակներն էին, մի մասն էլ վատաբարո քրդերի խմբերը՝ Քուրդ Ղազիի և նրա եղբայրներ՝ Կոչի Բեյի և Սեյֆեդդինի գլխավորությամբ։ Մյուս մասը, նախապես էմարեթ[18] ստացած Միրփաշա Օղլի Շեյխ Հեյդար անունով քուրդն էր, չորրորդ մասն էլ՝ նախապես Նախիջևանի երկրի գրավման գործում փադիշահի նայիբին ճանապարհ ցույց տալու համար բարձր աստիճանի արժանացած, Ալաեդդին բեյի մարդիկ, Մակուի տիրակալ Մուստաֆա բեյի վաշտը, ապա՝ ստոր և խայտառակ քուրդ Զեյնալ բեյի վաշտը, Ալաշկերտի Կըլըջ Բեյի վաշտը, Բերգուշատ սանջակի բեյ Ֆերեհ Զորի վաշտը։ Բանակի կենտրոնում՝ օձի նման նենգ, փառքով ու շքեղությամբ շրջապատված Շահը սրինգների և փողերի բարձրահնչյուն նվագով ահ ու սարսափ էր տարածում։ Ստոր ռաֆրզիները միաձայնակ Երևանի բերդի առջև իրենց ռազմական հզորությունը ցուցադրելով, կարծում էին, թե բերդի ժողովուրդը Շահի շքեղությունից և վեհությունից սարսափահար՝ ստիպված կլինի անձնատուր լինել և բերդը հանձնել։

Սակայն օսմանյան բանակում կային իսլամական խելահաս և գիտակից մարդիկ, որոնք կարողացան հասկանալ, որ այդ արտաքին փառքի և սարսափի նշանները անհիմն ու անարժեք են։ Նրանք այդ անիմաստ շքեղություններին և նվաճներին ուշադրություն չդարձնելով, իրենց «ալարդա» թնդանոթների կրակով հեռվից ողջունեցին [Թշնամուն]։ Այդ զզվելիների խումբը (աջեմներ) շահական վրանը դրեցին Միհնեթի բլուր անունով վայրում։

(էջ 214—215)

* * *

Քյաթիբ Չելեբին իր «Ֆեզլեքեի» հաջորդ հատվածներում մանրամասնորեն նկարագրում է Երևանի բերդի պարիսպների տակ տեղի ունեցած խիստ կատաղի և համառ մարտերը՝ «Երևանի մոտի առաջին մարտը», «Երկրորդ մարտը», «Երրորդ մարտը» վերնագրի տակ։ Այդ նկարագրությունների մեջ պատմագիրը ածականներ է շռայլում օսմանցիների հերոսություններն ու սխրագործությունները դրվատելու, իսկ աջեմներին ստորացնելու և անարգելու համար։

ՇԱՀԻ ՆԱՄԱԿԱԲԵՐ ԲԱԽՇԻՆ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Երբ նենգամիտ թշնամին տեսավ, որ իր բանակի հարձակումը բերդը պաշտպանողների վրա ազդեցություն չգործեց, դիմելով խարդախության և նենգության, նա փորձեց սպառնալից նամակով

մոլորեցնել մտքերը և սիրաշահել զինվորներին։ Դրանից առաջ նա նամակներ էր գրել Էրզրումի վիլայեթի պաշտպանության համար Շերիֆ փաշայի կողմից նշանակված Հասան փաշային և շրջապատի էյալեթների փաշաներին, որոնցով նա հայտնում էր, որ ինքը ստուգել է թշնամուն ընկճելու համար սպասվող զինվորական ուժերի ճանապարհը, նրանց վիճակը և ուժը։ Աստծու ողորմությամբ եթե խոստացված զինվորները ժամանեն որոշված ուղղությամբ, ապա կարելի կլինի հեշտությամբ պարտության մատնել բերդի զինվորներին։ Նամակը ուղարկել էր բերդը պաշարող զինվորներից մեկի՝ Շաթըր Մուհամմեդ չավուշի միջոցով։

Հիշյալ չավուշի մոտ եղած նամակներից մեկի վրա նա հեգնանքով գրել էր. «Գոհություն Աստծո, մենք դիմել ենք խելամիտ և անհրաժեշտ միջոցների։ Դուք թողեք այն վատթար միտքը և միջոցները, որոնք այս մոտ ժամանակներում ձեզ համար անիրագործելի են։ Ո՛վ վիլայեթի ժողովուրդ, դուք բոլորդ իմ երջանկաբեր Դռան երես քսելով, հպատակություն ցույց տվեք։ Սրանից հետո ձեզ այսպիսի նամակներ ուղարկելու հնարավորություն չի լինի։ Բերդը հանձնելուց բացի փրկության այլ ճանապարհ չկա»։ Այս սպառնալից խոսքերով գրված նամակն ուղարկվեց սուրհանդակ Բախշի Խալիֆայի միջոցով։

Հիշյալ անձը պարսպի անցքով տեղեկացրեց, որ ինքը նամակաբերն է և ներկայացավ վեզիրին։ Նրա բերած թղթերի բովանդակությանը ծանոթացան։ Վեզիրը, զինվորներն ու ամբողջ հասարակությունը [Շահի] խարդավանքը անպատասխան թողնելով, նամակաբերին պարսպից դուրս հանեցին։ Սակայն այդ խորամանկ նամակաբերը, ներկայանալով դիվանին, հայտնեց. «Ինձ հանձնված գրությանը պատասխան չտվեցին, այն պատճառաբանությամբ, թե նամակը հաստատված չէ դիվանի անդամներից որևէ մեկի ձեռքով և գրված չի Շահի հայտնի ձեռագրերով, այնպես, որ այս անգամ եթե գնամ ղեկավարներից մեկի նամակով, ապա Շահի նպատակը կիրագործվի»։ Այսպես նա շարունակեց իր անտեղի միջնորդական աշխատանքը։

(էջ 216—217)

Շահը նամակաբեր Բախշիի առաջարկով մի նոր նամակ է գրում և իր վեզիրի ու պետության հավատարմատարի կնիքներով կնքել տալով, ուղարկում է Երևան։ Բերդում գտնվողները, ծանոթանալով նամակի բովանդակությանը, հաշվի չեն առնում խորամանկ Շահի սպառնալիքները, կտրականապես մերժում են նրա առաջարկը, հայտնելով, որ իրենք պատրաստ են կռվով և պատերազմով պաշտպանել բերդը։ Նրանք Շահի սուրհանդակին նորից դուրս են անում։

Երևանի բեյլերբեյի Շերիֆ փաշան դիմումներ է ուղարկում պետության մայ-

բաքաղաք և օգնություն խնդրում։ Շեյխ-ուլ-Իսլամի, Մյուս վեզիրների և ավագանիի խորհրդակցությունից հետո, շրջակա վիլայեթներին հրամաններ են տրվում, և Էրզրումի բեյլերբեյի Ահմեդ փաշան նշանակվում է սերդար։

Այդ ժամանակ սուլթան Մուհամմեդը վախճանվում է և նրան հաջորդում է սուլթան Ահմեդը։ Այդ կապակցությամբ Երևանին իրական օգնություն ցույց տալու գործը մնում է անհետևանք։ Շահ Աբբասը ուժեղացնում է Երևանի բերդի պաշարումը, որը շարունակվում է վեց ամիս։ Պաշարվածների ուժերը սպառվում են։

(էջ 217—218)։

ԻՐԱՆՑԻՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՊԱՇԱՐՎԱԾ ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ԴԵՊՔԵՐԸ

Երևանի բերդի պաշարման ընթացքում Շահ Աբբասը մի շարք բանակցություններ վարեց, սակայն ապարդյուն։ Բերդ ուղարկված դեսպանին սպանեցին։ Տեսնելով պաշարվածների այդ վարքագիծը, նա հասկացավ, որ հազիվ թե նրանք անձնատուր լինեն... Ռեջեբ ամսի տասներորդ օրը պաշարման երեսուներորդ օրն էր. Շահ Աբբասը, Թավրիզի և Նախիջևանի գրավումից հետո, Գենջեի և Շիրվանի էյալեթների գրավմանը ձեռնարկելով և այդ երկրների ժողովուրդներին դեպի Ղարաբաղ և Շիրվան ուղարկելու ծրագրին արգելք հանդիսանալով, կարծում էր Երևանի գրավումը կարելի է հեշտությամբ գլուխ բերել։ Իրենց ուժերը դեպի Երևան ուղարկողներից մեկին՝ Խալիֆե Յակուբ անունով անձին, և նախապես զեամեթ ունեցած ու այդ կողմերն ապաստանած Խալիֆե Զադե Ղազան անունով սիփահիին իր մոտ կանչելով և հանգիմանելով թե «դուք եք պատճառ դարձել իմ այս կողմերը գալուն և Երևանի գրավման մինչև այսօր ձգձգվելուն», սաստեց նրանց։ Վերջիններս պատասխանեցին. «մենք չենք թերացել մեր կարողության չափ աշխատելու մեջ։ Քանդել ենք ջրանցքները, կտրել կյանքի համար անհրաժեշտ հոսող ջրերը։ Սակայն բոլորովին առանց ջրի թողնելու համար անհրաժեշտ է կտրել նաև պարսպի մոտից հոսող Զանգիբար[19] (?) գետը»։

Այդ երկու ավազակները Շահի ցանկությանը ծառայելու նպատակով, հաջորդ օրը, իրենց հիշյալ նենգամիտ միջոցներով բերդի վրա բաց արին անկանոն կրակ։ Հյուլֆիկար խանը մի քանի մարդկանցով կրակը ուղղեց դեպի Գյուրջի բերդը։ Բերդապահները չերեվացին։

(էջ 221—227)։

* * *

Հաջորդ հատվածներում պատմագիրը մանրամասնորեն նկարագրում է բերդի շուրջը տեղի ունեցած մարտական գործողությունները, մասնավորապես պաշարվածների կատարած սխրագործությունները։

Իրանական բանակի հարձակումները, պատմագրի ասելով, օսմանցիների կողմից հերոսաբար ետ են մղվում։ Իրանական բանակի ղեկավարները քանդում են բերդի պարսպի մոտ գտնված ջրաղացը, որն «այդ ժամանակ բերդում գտնվողների միակ ջրաղացն էր»։ Պատմագիրը նշում է, որ այդ չարագործությունը կատարում են այն ավազակները, որոնք նախապես հպատակվել էին Շահին։ Սրանք բերդի այդ մասի ճանապարհին ծանոթ լինելով, մութ գիշերով, երբ ջրաղացպանը քնած է լինում, մտնում են ջրաղացը և գետի վրա կառուցված քարուկիր կամուրջը քանդում և ավերում են...։ Ռեջեբ ամսի 15—18-ը կռիվները ավելի կատաղի են դառնում։ Երկու կողմերն էլ ծայրահեղ զոհողությունների գնով փորձում են վճռել պատերազմի բախտը, սակայն այդ բանը չի հաջողվում։ Ըստ պատմագրի Շահ Աբբասի ուժերը սպառվում են և եթե օսմանցիները մի փոքր օժանդակ ուժ ստանային՝ Շահին պարտության կմատնեին։ Սակայն «Նախկին սերդար Հասան փաշայի անփութության պատճառով,— գրում է Քյաթիբ Չելեբին,— դրությունը վատացավ և երկիրը մեծ աղետների ենթարկվեց...»։

Ռեջեբ ամսի 22-ին (պաշարման 12-րդ օրը), բերդապահ զինվորների շրջանում, մի զինվոր, ենիչերիների քեթխուդայի դրդմամբ, այսպիսի հուսահատական խոսքեր է ասում. «Եթե պաշարումը այսպես շարունակվի, մեր շտեմարանում մի հատիկ ցորեն ու սահրինջում մի կաթիլ ջուր չի մնա, և անհրաժեշտ կլինի բերդը հանձնել թշնամուն...»։ Այս թշնամական գրգռման հետևանքով մի խումբ թուլակամ զինվորներ միանում և գիշերով դուրս են գալիս բերդից։ Նրանք ոչնչացվում են գերվածների մի խմբի կողմից...։ Պաշարման օրերին տեղի ունեցած այլ դավաճանությունների համար մահվան են դատապարտվում մի շարք անձինք։

«Սուրհանդակի գալը» վերնագրով հատվածում պատմագիրը խոսում է տոնական (ռամազան) ամսի 8-ին մի սուրհանդակի բերած նամակի մասին։ Նամակը ուղարկած է լինում Էրզրումի վեզիր Սաաթջի Հասան փաշան, որով նա հայտնում է, որ դիմել է Ասիթանե և սպասում է հրամանի՝ իր տրամադրության տակ եղած մոտ 40 հազար զինվորներով Երևանին օգնության գալու համար։

Այդ օրերին, ինչպես նշվեց, տեղի է ունենում սուլթան Մուհամմեդի մահը և Սուլթան Ահմեդի գահակալությունը։

(էջ 227—234)

ԻՐԱՆՑԻՆԵՐԻ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇՈՐԱԳՅԱԼԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ

[Իրանի] բռնապետության ժամանակ Շորագյալը բռնակալ Կարա Խան անունով սիփահիի իշխանության կենտրոնն էր։ Այդ ժամանակ Շահից ֆերման ստացվեց ժողովրդի պատրաստակամության մասին։ Զմեռը վրա հասնելուց առաջ, երբ խանը իր ժողովրդի հետ միասին պատրաստվում էր մեկնելու, Ջալ-Փաշազադեի ազգականներից Օսման բեյը Կարա խանից առաջ Կարսի զինվորներով և իր մոտ հավաքված ղազիներով հարձակվեց թշնամու մի քանի գյուղերի վրա։ Այսպես իրանցիներն ու Շորագյալի խանը նիզակակից դարձան։ Այնուհետև, երբ թշնամիները գրավելով լեռան լանջերը՝ փախչելու ճանապարհն էին բռնել, եկան նաև Կարսի զինվորները։ Թշնամին ամբողջությամբ պարտության մատնը-

վեց։ Կարսի զինվորները նրանց հետապնդելով, զինաթափ արին, մի մասին գերի վերցրեցին, իսկ շատերին սրի քաշեցին։

ՇԱՀԻ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿԻ ԳԱԼԸ

Օգնություն խնդրելուց անցել էր մի քանի օր և խոստացված ժամկետը լրացել էր, սակայն սպասվող զինվորներից ոչ մի նշան չէր երևում։ Պաշարվածները վերին աստիճանի հուսալքվեցին և պատերազմի ծանրությունը նրանց համար անտանելի դարձավ։ Զիլկադդե ամսվա 4-րդ օրը թշնամու ռայաներից մեկը՝ «Դուռը բացեք, որ թշնամու հարձակման ժամանակը ձեզ հայտնեմ» ասելով ներս մտավ ու փաշային ներկայանալով, հայտնեց, որ իր նպատակն է համաձայնություն կայացնել և վերացնել երկպառակությունը բերդի ժողովրդի և Շահի միջև։ Գթություն և արգահատություն ցույց տալով, նա ասաց. «Ամեն կողմից և ամեն օր զինվորների հեղեղներ են գալիս Շահի մոտ, նույնիսկ Սիմոնի որդի Գուրգենը, իր ենթակաների հետ միասին, Շահի բանակատեղում է։ Եկել է նաև Զեքեմի իշխող Ալեքսանդր անունով թափառական թշնամին։ Գործադրված ուժեղ ջանքերի շնորհիվ, բերդի հաղթական գրավումը կասկածի ենթակա չէ. պաշարման սկզբից մինչև այժմ ձուլվող թնդանոթներից երեքը արդեն պատրաստ են վաղը առավոտից կրակ բաց անելու։ Դրանցից մեկը արձակում է 72 կիյա (օկկա), մյուսը՝ 42 կիյա, երրորդը 24 կիյա ծանրությամբ արկ։ Դրանից հետո բերդի փրկությունն անհնարին գործ է։ Ավելի նպատակահարմար է դիմել Շահի ողորմությանը և անձնատուր լինել։ Եթե Աստված կամենա, կարող եք փրկել ձեր կյանքն ու ունեցվածքը։ Ցանկության դեպքում կարելի է այդ առթիվ միջնորդություն հարուցել»։

Երբ սուրհանդակը այդ խոսքերով հայտնեց իր առաքելության նպատակը, վեզիրն ու ժողովուրդը՝ հաշվի առնելով նրա առաջարկի անընդունելի լինելը, սուրհանդակին անարգեցին և ձմռան այդ օրերին իբրև փոքրիկ նվեր ուղարկված հիանալի պտուղները՝ տանձն ու խնձորը, պարսպից դուրս շպրտեցին ու մերժողական պատասխան տալով, վերջ դրին բանակցությանը։

(էջ 234—235)

* * *

Հաջորդ հատվածներում պատմագիրը խոսում է հետագա պատերազմական գործողությունների մասին. երկու կողմից ուժեղանում է թնդանոթաձգությունը։ Պաշարվածները բերդի պարսպի ավերված մասերը անմիջապես վերաշինում և

նույն պարսպին նոր մասեր են ավելացնում։ Բերդից դուրս դալով նրանք անակնկալ հարձակումներ են գործում թշնամու վրա և մեծ կորուստ պատճառում։

Զիլհիջջե ամսվա 8-րդ օրը աջեմներն իրենց բոլոր ուժերով ու միջոցներով, ավելի ուժեղ և կատաղի հարձակումներ են գործում Երևանի բերդի վրա և գրավում են պարիսպը։ Պաշարվածները ամրանում են բերդի ներքին մասում։ Աջեմները փողերի ահարկու հնչյունների ներքո գիշերային ուժեղ հարձակման են անցնում... պաշարվածներից մոտ 1500 զինվոր ընկնում են մարտերում, իսկ զինվորների կեսը՝ հակառակորդ դուրս դալով, հեռանում է։ Բոլոր զինվորներից մնում են միայն 500-ը, որոնք անկարող լինելով այդ ընդարձակ բերդը պաշտպանել՝ հրաժարվում են դիմադրելուց։ Քանի որ մուհարրեմ ամսի տասներորդ օրը աջեմների սգի օրն է, նրանք հարձակումից խուսափեցին, որպեսզի հետո ավելի ուժգին հարձակման անցնեն։ Բերդում մնացածները ստիպված են լինում անձնատվություն խնդրել։ Նրանց խնդրանքը Շահի կողմից ընդունվում է։

(էջ 235—236)

ՇԱՀԻ ՄԵՋԼԻՍԻ ՊԱՏԿԵՐԸ

Մուհարրեմ ամսի 11-ին ազատված և փրկված բերդի ժողովուրդը, Շահի հրամանով պատրաստ կանգնեց նրա խղճուկ վրանի մոտ։ Ինչպես այդ ժամանակ պաշարման մեջ եղած Նախիջևանի կադին՝ Ջերրահ Զադեն է պատմում, ուշադրությամբ դիտելիս, կարելի էր նկատել, որ Շահը իրեն օգնական և հենարան հանդիսացող թափառականներով շրջապատված «Ալաջրք էվի» անունով հայտնի հնացած և մրոտված վրանը իր համար Դիվանխանե էր սարքել։ Պաշարվածների վրա ազդեցություն գործելու համար, վրանի առջևի կողմում, 3—4 զույգ տերևներով ծածկված սյունի տակ նա մի քանի գորգ էր փռել տվել։ Ինքը դեռ չէր երևում։ Խիտ հոնքերով, ածիլված գլուխներին անհավատի թագ դրած, նստած էին նրա զինվորական պարագլուխները։ Հանկարծ Շահը եկավ։ Նրա դեմքը ևս զուրկ էր գրավչությունից։ Հագել էր կոշտ ասվի աբա (վերարկու)։ Նրա կապած թուրն ու դաշույնը ոսկուց և զարդերից զուրկ էին։ Նա եկավ և նստեց իր Դիվանխանեի ճիշտ կենտրոնում։ Ներկա գտնվողները շտապեցին համբուրել նրա քղանցքը։ Մոտ մի ժամ, վեզիրներն ու հասակավոր մարդիկ, Շահի դիմաց՝ ձեռքերը կրծքներին դրած կանգնած մնացին նրա հրամանին սպասողի վիճակում։ Գոռոզ Շահը այդ պահին, իրեն հատուկ մեծամբությամբ, ոչ մի սիրալիրություն չցուցաբերեց՝ ո՛չ վեզիրների և ոչ էլ մյուսների հանդեպ։ Նա զրուցեց միայն իր երկու կողմում կանգնած արքայազունների հետ, և հարց ու պատասխաններն էլ փոխանակեց միայն նրանց հետ։ Հետո անցավ վրանը և ներս հրավիրեց իր զինվորական պետերին։ Նրանք ներս մտան։ Այնտեղ

չկար շահին վայել նստելու ոչ մի տեղ, ոչ մի բարձ։ Նա ուղղակի նստեց մի անկյունում փռված գորգի վրա։ Շահի աջ կողմում նըստած էր Լեվենդ խանի որդի Ալեքսանդր խանը, ձախ կողմում՝ Սիմոնի որդի Գուրգենը, որոնք ժողովի էին նստել, ինչպես վայել է թափառաշրջիկներին։ Նրանց կողքին նստել էին Թավրիզի բեյլերբեյի Ալի փաշան, քուրդ Ղազին և մյուսները։ Շերիֆ փաշային և այլ զինվորական պետերին նա հրամայեց նստել Ալեքսանդրից հետո, իսկ դա նշանակում էր, որ Շահը այդ թշնամուն բարձր էր դասում «էհլի-սյունեթներից»[20]։

Հետո շահը վերոհիշյալ Ջերրահ Զադեին հանդիմանելով, ասում է. «Դու խելամիտ և գիտակից մարդ ես, ինչո՞ւ ինձ հպատակություն ցույց տալու ուղիղ ճանապարհը թողնելով հեռացար շնորհներից ու առաքինությունից»։ Ջերրահ Զադեն պատասխանեց. «Իսլամական փադիշահին ծառայողը պարտավոր է նրա համար իր անձը զոհել և ավագանիի ու զինվորների համար անհրաժեշտ կովից և պատերազմներից չհրաժարվել։ Մենք հույս ունենք, որ Ձերդ մեծության կողմից կշտամբանքի չենք ենթարկվի»։

Այս խոսքերն ընդունելի համարվեցին և, հաշվի առնելով շահին մատուցած նրա ծառայությունը, ներում շնորհվեց և հրաման տրվեց անմիջապես հեռանալ Մեջլիսից։

Շահը նախապես գերի ընկած ուլեմաներին ասաց. «Դուք այն մարդկանցից եք, որոնք ֆեթվա են տալիս այն մասին, թե թշնամիներից [իրանցիներից] մեկի սպանությունը հավասար է յոթանասուն անհավատ թշնամու սպանության»։ Այս խոսքերից հետո, Շահը հրամայեց պատռել ողջ-ողջ նրանց կուրծքը, թոքերը հանել և սոսկալի տանջանքներով սպանել...»։

Քյաթիբ Չելեբին վերջում գրում է, որ ներման արժանացած վերոհիշյալ Ջերրահ Զադեն, մոտ 500 մարդով գալիս է Կարս և հաջորդ տարվա սկզբին մեկնում Դար-ուլ-սուլթանի [Ստամբուլ]։ Վերոհիշյալ դեպքերը նա գրի առնված ներկայացնում է Նորին վսեմություն փադիշահին։

Քյաթիբ Չելեբին ավելացնում է. «Մինչև այստեղ* այդ գիրքը ամբողջությամբ համառոտագրեցի և մեջ բերի»։

(էջ 238—239)

1013 (1604) ԹՎԱԿԱՆԻ ՄՆԱՑԱԾ ԴԵՊՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Շահը հաղթանակ տանելուց հետո Շերիֆ փաշային Իման Ռիզայի վակֆին մյութեվելի[21] նշանակեց։ Նա իր կյանքի մնացած տարիներն անց կացրեց Մեշհեդում։ Շահը պաշարվածներին ար-

* Խոսքը վերաբերում է իր գրքին՝ «Ֆեզլեքե»-ին։

տոնություն տալով, ասաց. «Ցանկացողները թող ինձ նոքյար լինեն»։ Մնացածներին՝ մոտավորապես 300—400 տուն, խըզըր փաշա-օղլի Մուհամմեդ փաշայի միջոցով ուղարկեց Կարս։ Երևանի բերդը քանդեց և հողին հավասարեցրեց։ Այդ ժամանակ վախճանվեցին նաև Էրզրումի բեյլերբեյին և սերդար Սաաթջի Հասան փաշան, որից հետո բանակը ցրվեց։ (էջ 242)

Հաջորդ հատվածներում պատմագիրը խոսում է նաև Երևանի գրավումից հետո Շահ Աբբասի հետ կապված հետագա դեպքերի մասին։

Շահ Աբբասը վախենալով օսմանյան բանակի պատրաստությունից և առաջխաղացումից շտապ հեռանում է Երևանից ու Ակչե Կալայից և գնում է Թավրիզ։

Իրանի արշավանքի ղեկավար նշանակված Ջղալե Ջաղե Սինան փաշան ուժեր հավաքելով, կարողանում է հասնել Կարս միայն ձմռանը։ Ճանապարհին եղած ռայաների [հայերի] գյուղերի ու ավանների բնակիչները աքսորված լինելով, երկիրը մնում է անմշակ։ Երկրում սով է տիրում։ Ջղալե Ջաղե Սինան փաշան անկարելի համարելով Շահին հետապնդելը, քաշվում է դեպի Վան։ Քուրդ բեյերին սիրաշահելով, ուզում է իր կողմը գրավել։ Շահ Աբբասի ուղարկած ուժերը պաշարում են Վանը։ Փաշան բավականաչափ ուժեր չունենալով, Վանի լճի վրայով, նավակով, փախչում է դեպի Ադիլջևազ և հետո դեպի Էրզրում։ Դրանից հետո շահը իմանալով Սինան փաշայի փախուստը և, նկատի առնելով, որ «Վանի պաշարումը [և գրավումը] ապարդյուն է, մոտ 40 օր այնտեղ մնալուց հետո, վերացնում է պաշարումն ու մեկնում է Նախիջևան և Թավրիզ։ Ճանապարհին պաշարում է օսմանյան բերդերից՝ Մակուն, սակայն անհաջողությունից բացի, ոչինչ ձեռք բերել չի կարողանում»։

(էջ 246)

1014 (1605) թվականի դեպքերից

Այս ժամանակաշրջանում ևս շարունակվում են Շահ Աբբասի և օսմանյան բանակի պատերազմական գործողությունները։ Օսմանցիները մեծ ուժեր են կուտակում Արևելյան ճակատում։ Կատաղի մարտերից հետո նրանք պարտության են մատնում Շահի բանակին։ Սակայն հետագայում իրանցիները նոր ուժեր հավաքելով, շարունակում են պատերազմը։ Այնուհետև, օսմանյան բանակում անկարգություններ են ծագում, որոնք թուլացնում են բանակի ռազմական ուժը։

Նույն տարին Շահ Աբբասը գրավում է նաև Գենջեն և Շիրվանը։ Նախապես Շահ Աբբասը պաշարում է Գենջեն և 7 ամիս հետո՝ գրավում։ Ապա շարժվում է դեպի Շիրվան, որը նույնպես գրավում է 7 ամիս տևող պաշարումից հետո։ Ջնայած իր խոստումին, Շահը Շիրվանի ժողովրդի մեծ մասին կոտորում է։

(էջ 264—267)

1019 (1610) թվականի դեպքերից

Բարձր սերդարը [Մուրադ փաշան] Արևելք մեկնելով, Գյուրջի Մուհամմեդ փաշային նշանակեց տեղակալ։ Սեֆեր ամսի 5-ին Մուրադ փաշան իր հաղթական զինվորներով Աջեմի երկիրը գնալու համար անցավ Սկուդար։ Փադիշահական հրամանով ռե-

բուէլ-էվվելի սկզբին ճանապարհ ընկավ և մենզիլներն անցնելով հասավ սահման, որտեղ հավաքվեցին նշանակված բեյլերբեյիները և մեծ թվով զինվորներ։ Տեղեկություն ստացվեց, որ մոլորյալ Շահը Թավրիզում է գտնվում։ Քանի որ ձմեռը մոտենում էր, Մուրադ փաշան շտապ եկավ Թավրիզ, սակայն բնակիչները քաղաքը դատարկել էին, թողել անբնակ և հեռացել։ Զինվորները քանդեցին և այրեցին քաղաքի բոլոր շինությունները։ Շահը դիմադրություն ցույց տալուց խուսափելով, ապաստանել էր Թավրիզի շրջակայքում գտնվող Սյուրխաբ բերդը։

...Ձմեռը վրա էր հասնում։ Այստեղ զինվորները հանգստանալու հնարավորություն չունենալով, այդ կողմերը քանդելուց և ավերելուց հետո սերդարն ու կափուկուլի[22] զինվորները վերադարձան Դիարբեքիր։

Այս արշավանքի ժամանակ սերդարը մի անգամ ևս Շահին նամակ ուղարկեց և ստացավ պատասխանը։ Նամակում մի շարք տիտղոսներ թվելուց հետո, ասված էր. «Դուք խախտել եք Շահ Իսմայիլի ժամանակ գոյություն ունեցած պայմանները»։ Շահը իր պատասխանում մերժելով պայմանագրի խախտումը, ասում էր. «Ձեր սահմանի վրա եղած իշխանավորները գրավել են մեր վաճառականների (բեզիրգյան) ապրանքները և նույնիսկ սպանել մի քանիսին։ Այդ մասին բազմիցս հայտնել ենք Նորին վսեմություն փադիշահին, սակայն ապարդյուն։ Սուլթանության արժանապատվությունը թույլատրել է այդպիսի գործողությունների կատարումը։ Մենք բարձրյալն Աստծուն ապավինելով, ձեռնարկեցինք գրավելու մեր ժառանգական իրավունքը հանդիսացող երկրները։ Դուք պարծենում եք թաթարական զինվորներով։ Սրանից առաջ Իսլամ Կիրայն ու Ղազի Կիրայը Շիրվանի վրա արշավելով, պատերազմել էին Աջեմի դեմ։ Խաները գերի էին ընկել։ Եթե նորից գան, իրենց պատիժը կստանան։ Մեզ ծանոթ է Ալ-Օսմանի փագիշահների հարստությունը և զորությունը։ Սակայն մեր ղազիները ձեր զինվորների գերազանց թվի համար երբեք չեն անհանգստանում։ Հանգուցյալ սուլթան Սուլեյմանի և իմ հանգուցյալ պապ Շահ Թահմասբի հետ կնքված պայմանագրի համաձայն, երբ հնարավոր լինի որոշել սահմանները, ես Նորին վսեմություն փադիշահի մի կուլն եմ։ Եթե մի մարդ թշնամության մեջ ուժեղ չլինի, չի կարելի վստահել նրա բարեկամությանը։ Տեսնենք ինչպես կլինի մեր բարեկամությունը։ Եթե համաձայն չեք, այդ դեպքում, թող տեղի ունենա այն, ինչ որ կարգադրել է նախախնամությունը, վեսսելամ»։

(էջ 234—235)

ՍԵՐԴԱՐԻ ՈՒՂԱՐԿԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ* ԵՎ 1021 (1612) ԹՎԱԿԱՆԻ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՇՆԱԳԻՐԸ

Սերդարը իր պատասխան նամակում հայտնում է, որ հաշտությունը հնարավոր կլինի միայն այն դեպքում, եթե Շահը հրաժարվի բոլոր այն հողերից, որտեղ կարդացվում է փադիշահի խութբեն[23]։

1019 (1610—1611) թվականին Շահը նորից պատգամավորներ է ուղարկում և համաձայնություն է հայտնում, որ Սուլթանը բեյլերբեյի նշանակի գրավված երկրներում։ Բացի այդ, առաջարկում է այդ վայրերի բերքից տարեկան տալ 200 բեռ մետաքս։

Մուրադ փաշան չի համաձայնում այդ առաջարկներին և պատրաստվում է արշավանքի։

1020 (1611) թվականին, Մուրադ փաշայի մահից հետո, սերդար է նշանակվում Մուրադ փաշայի մրցակից Նեսուհ փաշան, որը կողմնակից էր Շահ Աբբասի հետ հաշտություն կնքելուն։

Նեսուհ փաշան գալիս է Ստամբուլ, իր հետ բերելով շահի պատգամավորին և խոստացված մեկ տարվա մետաքսը։

1021 (1612) թվականին Թուրքիայի և Իրանի միջև վերջապես որոշվում են հաշտության պայմանագրի պայմանները, նախապես Շահ Թահմասբի և սուլթան Սուլեյման Կանունիի միջև ընդունված սահմաններով, և տարեկան 200 բեռ մետաքս տալու պայմանով։

Սահմանագիծը որոշելու համար Իրանի պատգամավորը Էրզրումի բեյլերբեյի հետ մեկնում է Իրանի սահմանը։ Սակայն, «մինչև 1024 (1615) թվականը,— գրում է Քյաթիբ Չելեբին,— սահմանների հարցը չի լուծվում և ձգձգվում է»։

(էջ 346)

ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ԿՆՔՈՒՄԸ ԱՋԵՄԻ ՇԱՀԻ ՀԵՏ

Այդ տարին, Աջեմի շահի հետ կնքվելիք հաշտության պայմանագիրը՝ շեյխ-ուլ-իսլամ Մուհամմեդ էֆենդիի խմբագրությամբ, պատրաստվեց և ուղարկվեց։ Նախորդ փադիշահների հաշտության դաշնագրերում ընդունված պայմանների համաձայն ընտրյալների, մյուջթեհիդ իմամների[24] և այլ նվիրական անձերի նկատմամբ անարդանք և անեծք չպետք է արտահայտվի։ Շահ Թահմասբի խոստումի համաձայն, «էհլի-սյունեթին» [սյուննիներին] վատ վերաբերմունք չպետք է ցույց տրվի. իրենց միջոցներով այս կողմերն եկողների նկատմամբ արգելք չպետք է հարուցվի։ Բարձր Դերգյահին ենթակա գյուղերի և երկրների գործերին միջամտություն չպետք է լինի։ Սուլթան Սուլեյման խանի ժամանակ որոշված սահմանները պետք է ընդունվեն։ Բաղդադի էյալեթին ենթակա Սենջար-Օղլի Մյուբարեքի ձեռքում եղած երկիրը դարձյալ պետք է են-

---

* *Սերդար Մուրադ փաշայի պատասխան նամակը տրված է այս աշխատության 1-ին հատորում՝ պատմագիր-տարեգիր Նայիմայի 1019 թվականի դեպքերի շարքում (էջ 77). այստեղ տալիս ենք միայն բովանդակությունը։*

թակա լինի Բաղդադին, սակայն նրան հովանավորություն և օգնություն ցույց չպետք է տրվի։ Շեհրի-Զոր էյալեթի մեծ քաղաքների գրավմանը աջակցող Հելու խանից այդ երկիրը ազատելու գործին պետք է օժանդակություն ցույց տրվի։ Արևելյան երկրներից եկող հաջիները պետք է գնան Հալեպի և Շամի ճանապարհով, այլ ոչ թե անապահով և անվստահելի Բաղդադի և Բասրայի ճանապարհով։ Վաղուց ի վեր մեզ հավատարիմ Շամխալ խանին և Դաղստանի երկրների իշխողներին ու նրանց երկրներին վնաս չպետք է հասցվի։ Իսկ Ռուսի (ռուսների) այս կողմերում երթևեկելու ճանապարհը փակելու նպատակով, նրանց կառուցած թերեք բերդը քանդելու ֆերման տալու ժամանակ շահի զինվորներից ոչ մեկը չպետք է միջամտի, և սահմաններն ապահով դրության մեջ պետք է լինեն։ Այս հիմունքներով սահմանները որոշելու համար սահմանի փաշաներից նշանակվեցին Բաղդադի էյալեթի Հաֆըզ Մահմուդ փաշան և էմիր-ուլ-ումերա[25] Մուհամմեդ փաշան, որպեսզի երկուստեք սպիտակ մորուքավորների որոշումով, սահմանները ճշտվեն ու որոշվեն։ Այդ մասին ուղարկվեց հրաման։

(էջ 354—355)

1024 (1615) թվականի դեպքերից

ՍԵՐԴԱՐԸ ԵՎ ՄԵԾ ՎԵԶԻՐ ՄՈՒՀԱՄՄԵԴ ՓԱՇԱՆ ԳՆՈՒՄ ԵՆ ԴԵՊԻ ԵՐԵՎԱՆ

Նախքան այդ, Աջեմի շահի հետ կնքված հաշտությունից հետո 1021 թվականի շաբան ամսին Իրան էր ուղարկվել Նեսուհ փաշայի հետ եկած Կազի անունով դեսպանը։ Նրա հետ Բարձր Դերգյահի չավուշներից մեկի՝ Ինջելի Մուստաֆա չավուշի միջոցով ուղարկված էր նաև [հաշտության] պայմանագիրը։ Պատգամավորը մոտ երկու տարի մնաց Աջեմի երկրում։ Չնայած Շահ Աբբասը ամեն տարի հարյուր բեռ մետաքս և մոտ հարյուր բեռ թանկագին ապրանքներ ուղարկելու խոստում էր տվել, սակայն անցել էր 2 տարի նա ոչինչ չէր ուղարկել։ Նա ասում էր. «Ինչո՞ւ ես հարկատու պիտի լինեմ»։ Փադիշահը խիստ զայրացավ և ասաց. «Դա կատարելապես խոստման դրժում և պայմանի խախտում է նշանակում»։ Նեսուհ փաշայի սպանությունից հետո մեծ վեզիր նշանակված Մուհամմեդ փաշային փադիշահական գրություն ուղարկելով, ֆերման տրվեց, որ արշավանքի պատրաստություն տեսնի։ Նա էլ, Բարձր ֆերմանի համաձայն, անհրաժեշտ ռազմամթերք

ուղարկեց։ Կափուկուլի, Անատոլիայի ու Ռումելիի բոլոր զինվորներն արշավանքի պատրաստվեցին Աջեմի երկրի վրա... Նույն թվականի ռեբուել-ախիր ամսի 23-ին, սերդարը հանդիսավորությամբ անցավ Սկյուտար... 20 օր այնտեղ սպասելուց հետո՝ շարժվեց և, մենզիլներն անցնելով, շաբան ամսին Հալեպ հասավ... Ժամանակը ուշ էր և ձմեռը վրա հասավ։ Ենիչերիները ձմեռեցին Մարաշում և Մալաթիայում, սիփահիները՝ Սվազում, իսկ սիլահդարը՝ Կարամանում։ Նպատակահարմար համարվեց գարնանը մտնել Աջեմի երկիրը։

ԱՋԵՄԻ ՇԱՀԻ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿԻ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Երբ սադրազամը սերդար նշանակվեց և պատրաստվում էր մայրաքաղաքից մեկնել, վերոհիշյալ Ինջելի Զավուշից մարդ եկավ և հայտնեց, որ Աջեմի շահի կողմից ամեն տարի ուղարկելիք մետաքսը Կասըմ անունով դեսպանը բերել և հասցրել է Երևանի սահմաններին։ Սակայն, քանի որ երկու տարուց ի վեր, առանց որևէ պատճառի, հետաձգվել էր մետաքսի ուղարկումը, փադիշահը զայրացել էր և ուժի մեջ թողեց արշավանք ձեռնարկելու որոշումը։

Երբ սերդարը Հալեպ մտավ, վերոհիշյալ դեսպանն էլ հասավ Սաամբուլ և իջևանեց մի թաղում, որովհետև նրան ոչ մի հարգանք և պատիվ ցույց չտրվեց։ Օրենքի համաձայն բավարարվեցին նրա կարիքները։ Մոտ մեկ տարի նա բոլորովին մոռացության մատնվեց. ոչ նրա բերած նամակին նայեցին և ոչ էլ որևէ արժեք տվեցին նրա բերած նվերներին։

(էջ 368—370)

1025 (1616) թվականի դեպքերից

ՄԵԾ ՍԵՐԴԱՐԸ ԳՆՈՒՄ Է ԴԵՊԻ ԵՐԵՎԱՆ

Երբ գարունը բացվեց, Հալեպի ձմեռանոցից զինվորները շարժվեցին և ռեբուել-ախիրի սկզբին՝ Գյոք Մեյդանի դաշտում վրաններ խփեցին։ Ձմեռանոցներում եղած կափուկուլերին հրաման տրվեց շարժվել դեպի էրզրում։

Հիշյալ ամսի 7-րդ օրը Մարաշի և Հալեպի բեյլերբեյիները Ֆիրեջիկից ճանապարհ ընկան դեպի էրզրում։ Հետո շարժվեց սերդարը և Քյուքսենի դաշտից եկավ Ակ Շակի դաշտը, որտեղ նրան միացավ Ռումելիի բեյլերբեյի Դավուդ փաշան՝ իր էյալեթի զին-

վորներով։ Ասիթանեից ստացան դրամ ու գանձ։ Ջեմազիել-էվվելի կեսին հասան Էրզրում և բերդից 7 հատ թնդանոթ իջեցրին, հինգը 14-ական կիյա (օկկա) արկ էին արձակում, երկուսը՝ կըլնբորինա էին։ Պատրաստեցին նաև անհրաժեշտ ռազմամթերք։ Ըստ ընդունված կարգի կափուկուլերին մթերք բաժանելուց հետո, Անատոլիայի, Կարամանի և Սվազի էյալեթների զինվորները պատրաստվեցին հարձակման։ Դիարբեքիրի բեյլերբեյի Դիլավեր փաշան և Երևանի բեյլերբեյի Թեքելի փաշան Երևանի վրա շարժվելու հրաման ստացան։ Հրամաններ ուղարկվեցին Բաղդադի բեյլերբեյի Մուստաֆա փաշային, Մուսուլի Սեյիդ խանին և այլ վայրերի քուրդ զինվորներին, որպեսզի հավաքվեն և ենիչերիների վաշտերի հետ միասին շարժվեն Նեհավենտի վրա։ Սրանք Կարս հասան ամսի վերջին։

ԿԱՐՍԻ ԲԵՐԴԻ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ

Քանի որ Կարսի բերդը ավերվել էր Շահի ձեռքով, նպատակահարմար համարվեց նորից վերանորոգել և այնտեղ զինվորներ պահել։ Կափուկուլերին և բեյլերբեյիներին զինվորներ տրամադրեցին։ Մեկ շաբաթվա ընթացքում հնարավորին չափ վերանորոգեցին. պաշտպանության համար հատկացվեցին զինվորներ ու թնդանոթներ, որից հետո ջեմազիել-ախրրի կեսին հասան Երևանի դաշտը։ Գիշերը խրամատներ պատրաստեցին և բերդը պաշարեցին։ Էմիր Գյոնե խանը բերդը ամրացնելով, վիլայեթի զինվորներին լցրեց այնտեղ։ Շահ Աբբասը իր զինվորներով Նախիջևանում էր։ Ռումելիի բաժնում դրեցին չորս թնդանոթ, ենիչերիների բաժնում՝ երկու, և դռան դիմաց՝ երկու թնդանոթ ու քսան օր բերդը գնդակոծեցին, սակայն ապարդյուն։ Սկսեցին հողը փորել. ցերեկվա փորված հողը գիշերը ներս էին տանում և անհետացնում։ Խանդակներում ձգված տոպրակները և ղարարները կեռերով ներս էին քաշում։ Ի վերջո, իսլամական զինվորները, ջանք գործադրելով, հողաբլուրներ շինեցին և զարբազան թնդանոթներով անցքեր բացելով ամեն կողմից հարձակվեցին բերդի վրա։ Մազանդարանի հրացանաձիգները թաքնվեցին. նրանցից շատերը զոհվեցին մեծ մարտերում, ենիչերիների աղա՝ Մեսլի Աղան սպանվեց, իսկ Թուրքչե Բիլմեզ փաշան[26] վիրավորվեց, որից հետո զինվորները հետ քաշվեցին։

(էջ 374—375)

* * *

Քյաթիբ Չելեբին հաջորդ հատվածներում նկարագրում է հետագայում տեղի ունեցած պատերազմական գործողությունները։ Վանի բեյլերբեյի Թեքելի Մուհամմեդ փաշան մեծ հերոսություններ է ցուցաբերում։ Երկու կողմերը խոշոր ջանքեր են գործադրում հաղթանակ ձեռք բերելու համար։ Տեղի են ունենում կատաղի մարտեր, որոնք շարունակվում են 44 օր։ Սակայն ձմեռը մոտ լինելու պատճառով, օսմանցիները ստիպված են լինում պաշարումը վերացնել։ Վերականգնվում է Նեսուհ փաշայի օրով կնքված հաշտությունը, պայմանով, որ տրվի որոշված մետաքսի և նվերների միայն կեսը։ Ոչնչացվում են բերդի համար բերված մեծաքանակ պաշարները։ Այսպես, աջեմները բերդից դուրս են գալիս ու սկսում են առևտուր անել։ Թնդանոթները նախօրոք կարս են ուղարկվում։ Ճանապարհին, սոսկալի սառնամանիքների պատճառով, բանակը մեծ նեղություններ է քաշում։ Շատերը սառչում են։

Երբ արտակարգ անհաջողության լուրը Ստամբուլ է հասնում, «այդքան զինվորներով և գանձերով Երևանի նման հողաշեն բերդը չգրավելու» համար փադիշահը զայրանում է։ Մուհամմեդ փաշան հեռացվում է իր պաշտոնից։ Նոր նշանակված սերդար Խալիլ փաշան պատրաստվում է նոր արշավանքի։ Հատուկ ֆերմանով Ղրիմի խան Ջանբեյ Կիրային առաջարկվում է մասնակցել նոր արշավանքին։

Աջեմի շահի դեսպան վերոհիշյալ Կասըմը բանտարկվում է Եդի Կուլեյում։

(էջ 376—377)

1026 (1617) թվականի դեպքերից

ԶԻՆՎՈՐՆԵՐԻ ԱՌԱՔՈՒՄԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Գուրիլի [Գուրիա] իշխողը նամակ էր ուղարկել և հայտնել, որ Աջեմի շահը ցանկանում է Գյուրջիստանի վիլայեթը իր իշխանությանը ենթարկել։ Այս պատճառով Բաթումի բեյլերբեյի Օմեր փաշան իր էյալեթի զինվորներով, Զըլդըրի կամուրջի բեյ Մյուրթեզ բեյը, Արփալըք սանջակի մյութասարրիֆ փաշան և Վրաստանի իշխաններից ու էմիրներից Բադիանի և Աչըք Բաշի մելիքներն իրենց իշխանության տակ եղած զինվորներով հրաման ստացան Վրաստանի սահմանին օգնություն ցույց տալ։ Բացի այդ, ամբողջ Էրզրումի և Տրապիզոնի էյալեթներում եղած ենիչերիներին ու նրանց սպաներին, ինչպես նաև Դաղստանի իշխաններին հրաման ուղարկվեց, որ անհապաղ շարժվեն և պաշտպանության համար հավաքվեն վերոհիշյալ սերդարների մոտ։

(էջ 384)

* * *

Գարնանը վեզիր Խալիլ փաշան տեղաշարժվում և Թիֆլիսի ու Վանի վրայով ուղղվում է դեպի Թավրիզ։ Շահը լինում է Էրդեբիլում։ Թաթարական խանը միանում է փադիշահական բանակին։

Խորհրդակցությունը որոշում է շարժվել Էրդեբիլի վրա, որի Կոչաղայ [Կարչաղայ] խանը այդ շրջանի բոլոր ռայաներին գաղթեցրել էր և քշել դեպի Էրդեբիլ։

Թաթարական խանը, Ջանբեյ Կիրայը*, ուղարկվում է Էրդեբիլի վրա. սա շարժվում է արտակարգ արագությամբ, բայց Սերավի դաշտում տեղի ունեցած կատաղի կռվում չարաչար պարտվում է։ Խալիլ փաշան, իմանալով խանի պարտությունը, ինքն էլ է շարժվում դեպի Էրդեբիլ։ Շահ Աբբասը դատարկում է Էրդեբիլը և ետ քաշվում։

Հաշտության բանակցությունները վերսկսվում են և 1027 (1618) թվականին, Նեսուհ փաշայի օրով ընդունված պայմաններով կնքվում է հաշտության պայմանագիր։ Այդ պայմանագրով Շահը ամեն տարի պետք է ուղարկեր երկու հարյուր բեռ մետաքս և հարյուր բեռ այլ ապրանքներ։ Պայմանագրի ստորագրումից հետո, Շահը օսմանյան բանակին՝ իբրև նվեր, ուղարկում է 800 ուղտի բեռ պարեն՝ բրինձ, շաքար, լիմոն, նուռ, մրգեղեն, քաղցրավենիք և այլն։ Մեծ վեզիրն էլ իր կողմից շահին մեծ նվերներ է ուղարկում...։

Ջեմազիել-էվվել ամսին գալիս է Աջեմի շահի դեսպանը, իր հետ բերելով հարյուր բեռ մետաքս, չորս փիղ, մեկ ռնգեղջյուր և այլ նվերներ։ Ստամբուլում նա ընդունվում է մեծ պատվով ու շուքով։ Հաշտության պայմանագրի շուրջը բանակցելուց հետո, ընդունվում են հետևյալ պայմանները. պետք է պահպանվեն սուլթան Սուլեյմանի ժամանակ ընդունված սահմանները, օսմանցիներին մնան Ախալցխայի էյալեթը և նրան ենթակա մասերը։ Դրա փոխարեն, իրականում իրանցիների տիրապետության տակ գտնվող Բաղդադին սահմանակից Դերթեի և Դերթենկի սանջակներն իրենց նահիյեներով և գյուղերով Իրանին պետք է պատկանեն։ Ամեն տարի պետք է ուղարկվեն հարյուր բեռ մետաքսի արժեք ունեցող նվերներ, Շամխալի և Դաղստանի մյուս իշխողների երկրներին վնաս չպետք է հասցվի։

Հաշտության պայմանագիրը երկու կողմից ստորագրվում և հաստատվում է շեվվալ ամսի 19-ին։

(էջ 397—398)